

Inhoud

Bespioneren, gluren, snuffelen	7
De laatste volkstelling	17
De doorzichtige mens	30
Checking bags, please!	41
Powerplay in de wolken	58
De schuilplaats van het kwaad	71
Een archief van vier miljoen kilometer	81
De paradox van het internet	95
Een computer van de zaak	108
Grootmacht Google	119
Een wrede historicus	134
De gestolen identiteit	146
Ook slimme camera's zijn vrij dom	162
Yes, we scan	178
Een wakend oog ter grootte van een zandkorrel	189
De digitale patiënt	201
Een streepjescode voor elk kind	218
De architecten van de surveillance	232
Gebruikte afkortingen	247
Literatuur	249

Bespioneren, gluren, snuffelen

Terwijl buiten een uitbundig zonnetje de lente inluidt, staat binnen een ambtenaar zich er terdege van bewust te wezen dat hij in de herfst van zijn carrière bij de rijksoverheid verkeert. De man spreekt heel zacht. Bijna fluisterend schetst hij wat zijn werk bij de afdeling Bezwaarschriften van het belastingkantoor in Apeldoorn inhoudt. Hij legt uit dat hij uit hoofde van zijn functie inzage heeft in computergegevens over het inkomen, spaartegoe-den en de gezinssamenstelling van elke meerderjarige Nederlander. ‘Probeer of het mogelijk is om je op geheimhoudingsplicht te beroepen,’ reageerde zijn chef op de mededeling dat het Haagse gerechtshof hem als getuige wilde horen. En nu staart de man bedremmeld naar de punt van zijn schoenen. Hij weet niet goed wat hem te doen staat: zwijgen of leeglopen. De vrouwelijke rechter buigt zich voorover naar de getuige en knikt hem bemoedigend toe. Geheimhoudingsplicht of niet, ze wil graag horen hoe in dit specifieke geval een buitenstaander vertrouwelijke informatie aan de fiscus wist te ontfutselen. Een diepe zucht is het antwoord. Het is allemaal zo lang geleden alweer.

De feiten dan maar. In het voorjaar van 2003 werd de ambtenaar weken achtereen regelmatig gebeld door een zekere Patrick Walker, die zich uitgaf voor een collega van de belastingdienst in Groningen. ‘Ik had geen reden om te twijfelen aan de juistheid van zijn verhaal. De belastingen hebben inderdaad een vestiging in Groningen. Ik heb het opgezocht in ons systeem. Er werkt op het kantoor in Groningen inderdaad iemand met

de naam Patrick Walker,' zegt de man uit Apeldoorn. Daar komt bij dat het netwerk bij de belastingdienst helaas nogal eens platligt. De vlijtige employé die het dossier op tijd rond moet hebben, grijpt in zo'n geval de telefoon. Zo ook Patrick, 'een ongehooflijk gladde prater' en 'een handige donder', volgens de man. 'Hij wekte de indruk dat hij alle gegevens voor zich had liggen, maar er ontbrak steeds één stukje van de puzzel: een geboortedatum, het sofinummer, een adres. Naarmate hij vaker belde, werden onze gesprekken vertrouwelijker. Hij vroeg of ik een leuk weekend achter de rug had, hij informeerde naar mijn vakantieplannen. Ik verkeerde in de veronderstelling dat ik een aardige collega aan de lijn had.' Wat precies het omslagpunt was, weet de ambtenaar niet meer, maar vaststaat dat hij de telefoon-tjes uit Groningen op zeker moment zat was.

Op de tweede rij van de vrijwel lege publieke tribune in de Haagse rechtszaal knabbelt Michel Kraay onverstoorbaar op een Mars. Patrick Walker was een van de pseudoniemen waar hij zich achter verschool toen het vergaren van 'handelsinformatie' zijn specialisme was. Met gemak babbelde hij honderdvijftig sofinummers op een dag los. UWV, FIOD, het bevolkingsregister, de Dienst Wegverkeer, de Centrale Recherche Informatiedienst, de Sociale Dienst – trouwhartig verschaften ze allemaal de persoonlijke details waar de beminnelijke stem van die handige donder naar hunkerde. Wacht, liet de Apeldoornse getuige zich daar ontvallen dat hij zijn medewerking aan zijn 'collega' uit Groningen staakte naarmate argwaan de overhand kreeg? Welles, nietes, of toch. 'Na een paar weken radiostilte gingen we gewoon op de oude voet verder,' sist Michel Kraay vanaf rij twee zijn buurman in het oor. 'Ik verdraaide mijn stem en noemde een andere naam. Hij had niet in de gaten dat hij met een oude bekende van hem sprak. Hij gaf me alle informatie waar ik om vroeg.'

Inzicht in de psyche van de rijksambtenaar is een vereiste voor wie hem tot het afstaan van persoonsgegevens wil verleiden, wist Michel Kraay. Volgens hem ondergaat het gros van de mensheid arbeid eerder als vreugdeloze plicht dan als middel tot zelfverwezenlijking. Een mens die van zijn werk is vervreemd, zal veel voldoening kunnen putten uit het helpen van een (al dan niet fictieve) collega. Uit de glimlach of het schouderklopje dat daarmee wordt geoogst, spreekt waardering, een onmisbare maar helaas wat schaars geworden impuls voor menigeen die zijn dagen binnen de vier muren van een anonieme organisatie moet slijten.

In een idealistische bui bedacht Michel Kraay verder dat zijn slim ingeklede, met een gordijn van smoezen gecamoufleerde verzoeken om informatie niemand in gewetensnood konden brengen. Wat niet weet, wat niet deert. Het sterkte hem in zijn overtuiging dat hij goed bezig was, temeer omdat zijn spoorwerk tal van frauduleuze praktijken aan het licht had gebracht. De samenleving mocht hem dankbaar zijn. De privégegevens die Kraay bij elkaar sprokkelde, werden vooral gebruikt bij het opstellen van rapportages over kredietwaardigheid van personen of bij ‘verhaalsonderzoek’ dat moet uitwijzen in hoeverre iemand kapitaalkrchtig genoeg is om financiële schade op te kunnen verhalen. Handelsinformatie is een miljoenenbusiness. De opdrachtgevers zijn gerenommeerde advocaten- en notaris-kantoren, curatoren, verzekeraars, het bankwezen, incassobureaus en in een enkel geval zelfs de rijksoverheid.

Achteraf zou Michel Kraay verklaren dat hij zich nimmer realiseerde dat hij zich met illegale praktijken onledig hield. Toen een arrestatieteam hem op 15 april 2003 van zijn bed lichtte, dacht hij in eerste instantie aan een misverstand. Bijna een halfjaar zat hij in het Huis van Bewaring in Zoetermeer. Op 9 oktober 2003 veroordeelde de rechtbank in Den Haag hem we-

gens ‘oplichting’ tot een jaar cel, waarvan zes maanden voorwaardelijk. Voor zover bekend is hij tot dusver de enige Nederlander die op grond van de wet op de privacy werd veroordeeld tot een gevangenisstraf.

Na het uitzitten van zijn straf was hij allerminst van plan om het stilzwijgen te bewaren over het complot dat naar zijn stellige overtuiging tot doel had om hem als zondebok te laten boeten voor praktijken waar duistere machten tot op hoog niveau hun voordeel mee deden. Voor het soort werk dat hij deed, was een netwerk nodig. Zonder opdrachtgevers kon hij niet aan de slag. In zekere zin waren die allemaal medeplichtig, want ze moeten begrepen hebben dat het ging om vertrouwelijke informatie die langs de legale weg niet te achterhalen was. Zelfs landsadvocaat Pels Rijcken & Droogleever Fortuijn profiteerde van zijn speurzinnigheid, getuige de fax die recherchebureau Mariëndijk te Zoetermeer op 15 oktober 2001 ontving. ‘Geachte heer, Namens de Staat der Nederlanden (ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer) vraag ik uw aandacht voor het volgende. De Staat heeft een vordering van f 263.939,65 op [...], geboren te Tilburg. Het ministerie verzocht mij nogmaals onderzoek te laten verrichten naar de financiële positie van betrokkene. Gaarne verneem ik of u hier toe bereid bent en zo ja, wat de kosten zijn en binnen welke termijn het onderzoek kan worden afgerond.’

Mariëndijk was zijn belangrijkste opdrachtgever geweest. Anderhalf jaar stond Michel Kraay er op de loonlijst en leerde hij er de fijne kneepjes van het vak. Toen hij daarna als kleine zelfstandige verderging, schoof het bureau hem tientallen uitzoekklussen per week toe. Na zijn arrestatie werd aanvankelijk ook Mariëndijk vanwege het ‘met valse naam en met valse hoedanigheid bewegen van rijksdiensten tot het afgeven van gege-

vens' verdacht van oplichting. De conclusie van het Openbaar Ministerie dat het hier 'een organisatie met als oogmerk het plegen van een misdrijf' betrof, nam de rechtbank niet over. De twee directeuren en medewerkers van Mariëndijk kwamen weg met taakstraffen van zestig tot tachtig uur. De officier van justitie ging tegen de milde straffen in hoger beroep en het eindigde ermee dat de heren werden vrijgesproken.

Tijdens de behandeling van het hoger beroep zou Mariëndijk-directeur Dennis E. de mantra herhalen waar hij zijn justitiële ondervragers eindeloos mee confronteerde: 'Ik heb nooit iemand opgelicht en ik heb nooit een valse naam gebruikt. In een aantal gevallen werd een door curatoren aangevraagd onderzoek niet uitgevoerd zoals zou moeten, maar daar zijn wij niet verantwoordelijk voor. Ik vroeg me wel eens af hoe bepaalde informatie boven water was gekomen, maar er was niemand die daar antwoord op kon of wilde geven.' Het is dat publiek bij een rechtszitting wordt geacht geen mond open te doen, anders had Michel Kraay de spreker dolgraag willen interromperen. 'O, wat een liegbeest,' fluisterde hij vanaf het houten bezoekersbankje op de tweede rij. 'De directeur wist precies wat onze werkwijze was. We gingen geregeld met elkaar eten en dan werden de trucs om aan informatie te komen uitgewisseld.'

'U hield zich bovendien bezig met geautomatiseerde verwerking van persoonsgegevens zonder dat te melden,' vervolgde de rechter, bladerend in het omvangrijke dossier.

'Klópt,' antwoordde Dennis E., 'maar de Wet Bescherming Persoonsgegevens zit zo verschrikkelijk ingewikkeld in elkaar dat je er niet direct wijs uit wordt. Tegenwoordig voldoet ons bedrijf aan alle regels en eisen.'

Tegenover het webmagazine *Netkwesties* had directeur E. het 'te gek voor woorden' genoemd dat geautomatiseerde verwer-

king van persoonsgegevens aan allerlei beperkingen onderhevig is. Circa honderd bureautjes in Nederland zien kans om in het kader van 'handelsinformatie' databestanden te openen die voor anderen gesloten blijven, maar volgens Dennis E. ligt de branche nu zwaar onder vuur. 'Vragen staat vrij, zou je zeggen, maar dat geldt niet voor ons. Wij mogen geeneens brieven naar het GAK [Gemeenschappelijk Administratiekantoor, een voorloper van het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (uwv)] sturen om vragen te stellen over een persoon. En we moeten iedereen inlichten als we van hen gegevens verzamelen om te bekijken of ze kredietwaardig zijn. Als we bijvoorbeeld het openbare faillissementsregister raadplegen over een persoon, dan moeten we hem daarover een briefje sturen. Moeten we straks nog mensen op de hoogte brengen van het feit dat we hun nummer in de telefoongids hebben opgezocht? Het wordt steeds meer onwerkbaar. Als je tegen een oplichter zegt: we gaan bekijken of je een oplichter bent, dan heeft het natuurlijk geen zin.'

De zaak tegen Mariëndijk werd aan het rollen gebracht nadat een vrouw met betalingsproblemen stomtoevallig een onderzoeksrapport met al haar persoonlijke gegevens in handen kreeg. Het document liet geen detail onvermeld: het sofinummer, rekeningnummers en banksaldi, kredietregelingen bij uiteringsinstanties, bezit van aandelen, merk, type en kleur van de auto, alsmede het feit dat de vrouw voor slechts vijftien procent arbeidsgeschikt was en een herkeuring had aangevraagd. De grove schending van de privacy rechtvaardigde het indienen van een klacht bij het College Bescherming Persoonsgegevens (CBP), dat in de zomer van 2002 zojuist had besloten zijn opsporingsbevoegdheden wat meer inhoud te geven. Kort daarop, in september 2002, vielen functionarissen van de politie, het CBP en het Nederlands Forensisch Instituut het kantoor in Zoe-

termeer binnen. Duizenden documenten en de complete digitale administratie werden in beslag genomen. Pas later snapte Michel Kraay waarom Mariëndijk hem vanaf het najaar van 2002 een veelvoud van het aantal klussen toeschoof dat hij gewend was. In het kader van justitieel onderzoek werd de telefoon van het kantoor in Zoetermeer afgetapt. Door zo veel mogelijk werk uit te besteden hoopte de firma zelf buiten schot te blijven. Dat lukte in zoverre dat binnen tien dagen voldoende bewijslast uit de vanaf het huisadres van Kraay gevoerde telefoontjes viel te peuren om de man op te pakken. Tegelijkertijd kwam het CBP met een rapport waarin bureau Mariëndijk decent (ongetwijfeld vanwege de privacy) werd aangeduid als 'bureau X'. De conclusies waren minder terughoudend. Bureau X had 'onrechtmatig, onbehoorlijk en onzorgvuldig persoonsgegevens verwerkt in het kader van het samenstellen van rapportages van verhaalsinformatie'.

In het strafdossier tegen Kraay waren de uitgetikte teksten opgenomen van de door de politie afgetapte telefoongesprekken. Het bleek een koud kunstje om met een smoes informatie aan het bankwezen of overheidsdiensten te ontfutselen. Zo belde Kraay op vrijdag 4 april 2003 onder de naam Peter van Nelzen met Staal Bankiers in Den Haag. Volgens de bijlage van het proces-verbaal ontspan zich de volgende dialoog.

Michel: 'Met Peter, hoofdkantoor. Kunt u een dingetje nakijken, ik heb een storing.'

Hij wordt doorverbonden en vraagt debet- of creditstand.

Medewerker: 'En ik spreek met?'

Michel: 'Van Nelzen van het hoofdkantoor. Het gaat om een opname van 1000 euro.'

Medewerker: 'Ik verbind u even door met meneer Temmink, uw relatiemanager.'

Michel: ‘Wacht effe, je spreekt niet met de klant zelf, maar met een collega.’

Medewerker: ‘Een collega, aha, dat hoorde ik effe niet. Hij staat in ieder geval debet, bijna zesduizend euro.’

Michel: ‘O ja, die hebben ze al uit handen gegeven. Dan heb ik er hier nog een.’

Het dossier Mariëndijk leert dat duistere machten het op de privacy van de nietsvermoedende burger hebben gemunt. Het is een troostrijke gedachte dat aan het bemachtigen van persoonsgegevens een pittig prijskaartje hangt. Zo kost het minimaal honderdvijfzeventig euro als u het sofinummer wilt achterhalen van de kwelgeest met wie u financieel in de clinch ligt. Honderdvijfzeventig euro, en dan weet je nog niks. Schaars-te drijft de prijs op. Er zou pas reden zijn om het begrip privacy écht ten grave te dragen als persoonsgegevens altijd en voor iedereen gratis te grabbel lagen. Maar het zou dan niet meer gaan om gegevens die iemand interesseren. Zolang privacygevoelige informatie geld waard is, bestaat er nog hoop. Dat er, zoals in de zaak tegen Mariëndijk naar voren kwam, door de beheerders niet altijd zorgvuldig met de gegevens wordt omgesprongen, geeft te denken. De Haagse advocaat E. Deen, die de verdediging van Mariëndijk voerde, slaagde er allerminst in om de ongerustheid weg te nemen. ‘Veel instanties doen helemaal niet moeilijk over het verschaffen van informatie,’ zei de raadsman. ‘Als ik opbel naar een bank en ik vraag naar iemands rekeningnummer, dan krijg ik dat meestal gewoon. Soms met het saldo erbij.’

Consumenten zelf lijken zich evenmin altijd bewust dat niemand hen kan verplichten meer over zichzelf prijs te geven dan redelijk is. Directeur Joop Lobstein van het Bureau Krediet Registratie (BKR) in Tiel heeft de indruk dat steeds meer werkge-

vers van sollicitanten verlangen dat die het BKR-rapport overleggen waaruit blijkt hoe kredietwaardig ze zijn. Ruim negentigduizend Nederlanders vragen jaarlijks een afschrift van hun BKR-dossier op. 'Als iemand zijn BKR-gegevens bij ons opvraagt en die bij zijn buurman in de brievenbus stopt, dan is dat onze verantwoordelijkheid niet,' reageert Lobstein droogjes.

Probleem is dat de privacy zelden tot nooit op vrijwillige basis wordt ingeperkt. De afbrokkeling van de persoonlijke levenssfeer is een sluipend proces. Vaak wordt pas achteraf, als het te laat is om een maatregel terug te draaien, duidelijk dat iets nieuws is bedacht om de burger in de gaten te houden. De veelgehoorde opvatting dat 'veiligheid boven privacy gaat' won internationaal terrein nadat terroristische aanslagen op dinsdag 11 september 2001 niet alleen in de Verenigde Staten, maar ook in de rest van de wereld het sociaal klimaat veranderden. Zoals het was, zou het voorlopig niet meer worden. Een belangrijke omslag was dat opsporingsdiensten niet langer gegevens begonnen te verzamelen op het moment dat er een reden was om een individu te verdenken, maar dat ze voortaan zo veel mogelijk informatie over alles en iedereen in hun database wilden hebben. Mocht een onverlaat in de fout gaan, dan ligt er mogelijk alvast wat belastend materiaal dat tegen hem kan worden ingebracht. Daarom komen er steeds meer bewakingscamera's bij. Alles wat de burger belt (via de mobiele en vaste telefoon), surft over internet, reist (als kaarthouder met de ov-chip, of per vliegtuig), per creditcard of pinpas afrekenet of uit de bibliotheek leest, wordt geregistreerd en opgeslagen. Nederland behoort met de Verenigde Staten en Groot-Brittannië volgens de vooraanstaande organisatie Privacy International tot de drie landen waar de persoonlijke levenssfeer de afgelopen jaren het meest rigoureuus werd ingeperkt.

Bespioneren, gluren, snuffelen: voor slachtoffers is het vooral vervelend om object te zijn van stiekem gedoe. Wie in de gaten wordt gehouden, is daar graag van op de hoogte. Als privacy wordt bedreigd, is het goed te weten waarom, hoe, door wie en wanneer dat gebeurt. Privacy is kortom typisch zo'n onderwerp dat smeekt om van zo veel mogelijk kanten te worden belicht. In een boek, bijvoorbeeld, opdat straks niemand kan volhouden dat hij van niets wist.